

ЛІНГВООСВІТА В ДОХРИСТИАНСЬКИЙ ПЕРІОД

Михайлишин Уляна Іванівна
м.Тернопіль

У статті йдеться про мовну освіту в Україні в дохристиянський період, її становлення, головні чинники генезису. Виявлено і схарактеризовано суспільно-політичні, соціально-економічні, історико-педагогічні передумови становлення системи лінгвоосвіти, визначено сутність і динаміку її реформування в зазначений період.

Ключові слова: дохристиянський період, сутність лінгвоосвіти, динаміка розвитку мовної освіти, писемність Давньої Русі.

На сучасному етапі розвитку педагогічної думки освіта є процесом і результатом засвоєння системи знань, вироблення вмінь і навичок для забезпечення певного рівня розвитку пізнавальних потреб і здібностей людини, її підготовки до практичної діяльності. Це зумовлює підвищення інтересу до вивчення різних освітніх напрямів, зокрема мовної освіти в контексті сучасних європейських інтеграційних тенденцій щодо створення спільного мовного простору, який би сприяв об'єднанню зусиль національних організацій, спрямованих на вирішення проблеми навчання мов, а також впливав на застосування міжкультурного підходу, підґрунтям якого є формування в молоді готовності до практичного використання мови в міжнародному та міжетнічному спілкуванні.

Мета статті – об'єктивно розкрити процес становлення системи мовної освіти в Україні, виявити головні чинники її генезису.

Відповідно до мети було поставлено завдання:

– виявити і схарактеризувати суспільно-політичні, соціально-економічні та історико-педагогічні передумови, чинники і тенденції становлення системи мовної освіти в Україні на основі аналізу автентичних джерел;

– визначити сутність і динаміку реформування мовної освіти в зазначений період.

Кожне суспільство дбає про те, щоб підготувати до життя молоде покоління, яке йде йому на зміну, і для цього передає молодим релігійні й моральні погляди, знання, набутий практикою досвід. До часу утворення школи як спеціальної освітньої установи первісною у стародавніх слов'ян була родина, що брала на себе відповідальність за освіту і виховання дітей, піклувалася про них, передавала необхідні знання й уміння, важливі для існування. Виховання у стародавніх слов'ян за часів проживання окремими племенами зводилося переважно до розвитку в молоді фізичних сил і спритності, до прищеплення їй навичок здобувати засоби існування і вміння захищатися від ворогів. Батьки вчили своїх синів володіти зброєю, їздити на коні, полювати. Коли син підростав, батько садив його на коня, давав у руки лук і стріли, наказуючи: «Віднині здобувай собі харч цим знаряддям, як знаєш» [4, с. 179]. За час розвитку племінного устрою співжиття участь в освітній справі брали також найстарші в роді. Розповідаючи молоді про славетні подвиги батьків і дідів, героїчну їх боротьбу з усілякими небезпеками, вони закликали наслідувати предків, йти їхніми шляхами. На відміну від інших поганських народів, у слов'ян не було касті жерців, тому, власне, релігійне виховання молоді лежало на батьках і найстарших із роду.

Ще задовго до прийняття в Русі християнства слов'яни мали власну писемність, яка була одним із різновидів рунічного письма [2]. Слов'яни використовували особливі види письма «риски і різці», за допомогою яких не тільки ворожили, а й лічили, бо, як зазначає Степан Сірополко у своїй праці «Історія освіти в Україні», «розвиток зовнішньої та внутрішньої торгівлі у стародавніх слов'ян спричинився до появи в них первісного письма»

[15, с.28]. Назва письма дослов'янського періоду впливає від способу нанесення його знаків – вирізування на дереві, бересті, стінах тощо. Це письмо було примітивне, схоже на різновид піктографії. Виникнення його слід віднести до першої половини I тисячоліття н.е., коли слов'яни досягли племінного устрою. Такий висновок підтверджується документальними показниками про високу культуру слов'ян середини I тисячоліття н.е. і лінгвістичними відомостями. Як відзначали дослідники, слова «писати», «читати», «письмо», «книжка» спільні для слов'янських мов. Існує переконання, що ці слова, як і слов'янське письмо, виникли, коли слов'янські племена розмовляли праслов'янською, або спільнослов'янською мовами, до розділення праслов'янської мови на три групи: східнослов'янської, західнослов'янської та південнослов'янської та за декілька століть до того, коли східнослов'янська група, у свою чергу, розділилася на українську, російську, білоруську і мертву писемну давньоруську мови.

Правда, стародавнє слов'янське письмо, порівняно із сьогоднішнім, могло бути лише дуже примітивним, таким, що містило невеликий, нестабільний та неоднаковий у різних племенах асортимент найпростіших знаків. Поруч зі свідченнями болгарського монаха Храбра та лінгвістичними і соціологічними відомостями існування письма «рисками й різцями» на Русі в дохристиянські часи (VI ст.) підтверджуються також літературними свідченнями IX–X ст.ст. та археологічними знахідками, на що вказує В.А. Істрін у дослідженні «Виникнення і розвиток письма» [8].

Відомостей про культуру стародавніх слов'ян дуже мало, а джерела її вивчення обмежені і переважно сумнівні. Часто буває важко встановити, які фрагменти у стародавніх історичних творах є вірогідними, а які пізніми вставками різних переписувачів. Деякі автори робили довільні вставки, не турбуючись про достовірність висвітлення історичних фактів. Необхідно зважити й на те, що духовна культура стародавніх слов'ян виражалася в ранніх релігійних віруваннях і міфології. Але, незважаючи на це, є достатня кількість підтверджень зародження мовної освіти у стародавніх слов'ян уже в цей ранній період становлення української народності. Російський дослідник О.О. Штец у своїй розвідці «Навчання Грамоти в Стародавній Русі (X–XV ст.ст.)» відзначає, що «Східні слов'яни вже в дохристиянський період мали достатню розвинену письмову культуру, яка, безперечно, супроводжувалася практикою навчання грамоти, що входило в общинно-сімейне виховання (освіту) нащадків (дітей 7–14 років). «Суворі правила» общинно-сімейної освіти вимагали обов'язкового знання текстових творів, достатню об'ємних і складних, що створювали передумови для використання в навчанні нащадків письмових текстів, вирізаних, очевидно, на кусках дерева. Діти разом із дорослими неодноразово їх читали і таким чином запам'ятовували та вправлялися у виробленні навичок читання. Саме так починалося навчання грамоти: воно ще не мало цілеспрямованого, методично організованого характеру, але здійснювалося дорослими інтуїтивно в межах традиції усної мовленнєвої освіти в кожній сім'ї по-своєму. Сімейне навчання грамоти сприяло засвоєнню необхідних усьох мовленнєвих знань і вмінь і в цілому вписувалось у традиції устрою життя й виховання стародавніх слов'ян» [18, с.46].

Уже в кінці VI ст. створюється перше об'єднання східнослов'янських племен серед дулібів на Прикарпатті [5, с. 372], а в IX ст. – три головні центри східнослов'янських племен: на півночі – Новгород, на південному заході – Київ, на північному Кавказі – Тмутаракань [14, с. 43]. Протягом X ст. завершується процес об'єднання східнослов'янських земель навколо Києва, що стає внаслідок свого розміщення не тільки політичним,

але й культурним центром для всієї Наддніпрянщини і суміжних із нею земель [20, с. 63]. Проте утворення Київської держави не внесло відразу зміни в організацію освіти. У VIII – IX ст. зароджуються феодальні відносини, які проявляються у суспільному розподілі праці, в майновому і соціальному розшаруванні суспільства. Виникає приватна власність. Формою переходу від общинної власності до приватної стає виділення з великих патріархальних меншин сімей внаслідок розвитку землеробства, боротьби за земельні ділянки тощо. Невеликі сім'ї – перші осередки феодального суспільства. З'являється територіально-сусідська община. Це вносило зміни і в соціальну сутність виховання, яке також розшаровувалося відповідно до виникнення різних соціальних станів людей [7, с.171].

У зв'язку з таким ускладненням соціально-економічних відносин і формування держав відбулися якісні зміни у розвитку культури. Сфера застосування «рисок і різців» була обмеженою. Це були, очевидно, найпростіші лічильні, родові й особисті знаки, знаки для ворожіння, календарні знаки, що служили для датування термінів початку різних господарських робіт, язичницьких свят тощо. Таке письмо було непридатним для запису складних текстів, потреба в яких появилася із зародженням перших слов'янських держав. Слов'яни стали використовувати для запису рідної мови грецькі букви, але «без устрою», не пристосувавши грецький алфавіт до особливостей фонетики слов'янських мов [21].

Отже, у IX столітті слов'яни починають використовувати так звану «невлаштовану» азбуку. Вона була виявлена на стіні київського Софійського собору і є доповненням окремими слов'янськими буквами для грецького алфавіту, який містив 27 букв: 23 – відповідники грецького алфавіту і 4 (Б, Ж, Ш, Щ) – слов'янського [3]. Відкриття цієї азбуки, яка, з одного боку, не є грецькою, але й, з іншого, – не відповідає сучасній слов'янській кирилиці, що містила в XI ст. більше сорока графем, привело С.А. Висоцького до висновків, пов'язаних із питанням про існування самобутньої дохристиянської писемності у східних слов'ян. На погляд С.А. Висоцького, ця азбука представляє раннє дохристиянське місцеве східнослов'янське письмо і відображає один з етапів поступової слов'янізації грецького алфавіту.

Очевидно, «невлаштована» азбука появилася у результаті місіонерської (просвітницької) діяльності на Русі у середині IX століття грецьких християн. Ці обставини дозволили історикам вважати, що вже в другій половині IX століття разом із появою на Русі перших грецьких місіонерів починається індивідуальне навчання грамоти русичів [13]. Полягало воно в навчанні учнів «читати і писати». Індивідуальне навчання супроводжувалося певною методичною організацією. Зокрема, виявлене графіті Софії Київської показує, що навчання вже передбачало запам'ятовування азбуки. Отже, до кінця X століття у східних слов'ян сформувалася дохристиянська письмена традиція, яка і в навчанні грамоти була найближчою до грецької культури [18, с. 47].

Найвищим досягненням східних слов'ян у ранньофеодальний період було створення буквено-звукової графіки письма, яка стала однією з основ виникнення шкільного навчання. Історія виникнення суто слов'янської азбуки загальновідома: близько 863 р. брати-просвітники Кирило та Мефодій на прохання моравського князя Ростислава створили слов'янську абетку. Монах Храбр зазначає, що Кирило в основу абетки поклав 38 літер, які Храбр наводить у тексті [12, с. 50].

У паннонським «Житті св. Кирила» є оповідання про те, що Кирило знайшов у Корсуні (Херсонесі) Євангеліє та Псалтир, писані руськими письменами, а також здибав там чоловіка, що говорив тією самою мовою. Від того чоловіка Кирило навчився київського наголосу та став прикладати різні звуки руської мови до своєї південно-слов'янської мови. Згадане тут оповідання І. Огієнко приймає за вірогідне [11, с. 114], а М. Грушевський висловлюється, що «було б передчасним ставити хрест над сим оповіданням як науково невжиточним» [6, с. 12]. У будь-якому

разі заслуга Кирила і була в тому, що він склав слов'янську абетку та завів слов'янське богослужіння.

Але ще й досі залишається нерозв'язаним питання про те, яку саме із двох слов'янських абеток склав Кирило – кирилицю чи глаголицю. Й. Вайс дотримується думки, що глаголицю складено раніше, ніж кирилицю. З цього приводу він подав низку міркувань мовного і палеографічного характеру на доведення першості глаголиці [20, с. 18]. О. Котляревський схиляється до думки, що глаголиця старша за ту кирилицю, що її ми знаємо із писемних слов'янських пам'яток; на його думку, творцем глаголиці був солунянин Кирило, а творцем кирилиці в її слов'янському вигляді був єпископ Ютимент [9, с. 393]. Деякі дослідники (напр., І. Срезневський, О. Соболевський) дотримуються думки, що глаголиця з'явилася пізніше, ніж кирилиця, що їх склав Кирило, притому І. Срезневський гадає, що глаголицю міг скласти в Болгарії якийсь опонент учення Кирила [17, с. 60], а О. Соболевський вважає, що глаголицю склали, мабуть, у Моравії учні Мефодія, брата Кирилового, вже після смерті Мефодія (885) та перенесли її до Болгарії, але там вона не довго втрималася, тоді як у хорватських католиків вона зберігається до наших днів [16, с. 109].

На кінець, є вчені, які появу кирилиці та глаголиці відносять або до того самого століття [1, с. 318], або навіть до однієї і тієї ж дати. П. Шафарик вказує ще на одну слов'янську абетку, так звану, буквицю, яку він визнає за виродженням кирилиці. Тією абеткою, за його свідченням, друковані книжки в XVII ст., призначені для боснійських католиків [19, с. 20]. М. Максимович ототожнює буквицю з глаголицею [10, с. 468]. Отож, можна і тепер повторити слова О. Котляревського: «Низка зусиль розв'язати темне походження слов'янських письмен, час їх постанови та їхнє взаємне відношення ще далеко стоїть від остаточного розв'язання ...» [9, с. 379].

Із двох азбук на Русі закріплюється кирилиця, очевидно, у зв'язку з її схожістю до «невлаштованої» азбуки. Появляються спочатку перекладні, а потім і власне східнослов'янські церковно-службові та історичні розповідні твори. Не тільки в богослужінні, але й у діловодстві починає використовуватися книжна церковнослов'янська мова. Вона набуває статусу літературної і поруч з іншими мовами закріплюється в освіті [18, с.45].

Той факт, що Русь прийняла християнство від Візантії за посередництвом болгарської мови, а не безпосередньо в грецькій мові, мав своїм наслідком те, що Русь не могла засвоїти без досконалого знання грецької мови усїєї духовної культури стародавньої Візантії, а та культура, як відомо, перевищувала в той час культуру багатьох держав Західної Європи. Все ж вплив Візантії відобразився по-різному на житті тогочасного українського народу, на його освіті, особливо з часу хрещення України-Русі (988), коли церква взяла на себе важливу роль просвітництва українського народу.

З того часу датується піклування українських князів про поширення освіти, тоді як за попередній час не знаходимо про це жодної згадки в наших літописах. Треба думати, що засвоєння писемності, вивчення грецької чи іншої мови у торговельних і дипломатичних інтересах набували зацікавлення в осіб тих часів не в школі, якої тоді не було, а за допомогою самоосвіти чи практики, як це відбувалося і пізніше ще довгий час.

Отже, найважливішими чинниками, що сприяли зародженню і поширенню у кінці VII-IX століть писемної культури, а як наслідок – і мовної освіти у східних слов'ян, були:

1) суспільно-політичні: становлення феодального способу виробництва; виникнення перших державних утворень. У 822 р. східнослов'янські князівства консолідуються в єдину державу – Київську Русь;

2) соціально-економічні: піднесення ремесла й торгівлі, особливо зовнішньої; зростання міст як центрів економічного і політичного життя;

3) організаційно-педагогічні: новаторська діяльність окремих осіб та приватних учителів, зокрема створення буквено-

звукової графіки письма.

Отже, дослідження проблеми розвитку лінгвоосвіти в дохристиянський період не є завершеним і остаточно вивченим,

воно було актуальне протягом багатьох століть і залишається перспективним надалі для майбутніх студіювань, що стосуються не тільки розвитку української, але й інших мов.

Література і джерела

1. Бодянский О. О времени происхождения славянских письмен. 3-е издание (Репринт издания 1855 г.) / О. Бодянский. – М. : КомКнига, 2007. – 504с.
2. Ветвицкий В.Г. Современное русское письмо / В.Г. Ветвицкий, В.Ф. Иванова, А.И. Моисеев. – М. : Просвещение, 1974. – 127 с.
3. Высоцкий С.А. Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам графитты XI–XVII вв.) [АН УССР, Ин-т археологии, Ин-т языковедения им. А.А. Потебни] – Киев: Наукова думка, 1976. – 455 с.
4. Владимирский-Буданов М.Ф. Государство и народное образование в России сь ХШ в. до учреждения министерств / М.Ф. Владимирский-Буданов // Журнал Министерства нар. просвѣщенія. 1873. – № 10. – 179 с.
5. Греков Б.Д. Київська Русь (на укр.яз.)/ Б.Д. Греков – Київ : Радянська школа, 1951. – 500 с.
6. Грушевський М.С. Історія української літератури: – В 6 томах, Т. 2 / М.С. Грушевський. – Київ – Львів : 1923. – 1927.
7. Історія педагогіки: курс лекцій Навчальний посібник / К., 2004. – 171 с. – <http://nashaucheba.ru>
8. Истрин В.А. Возникновение и развитие письма. Изд.2, испр. / В.А. Истрин – Москва: Наука – 2010. – 616 с.
9. Котляревській А.А. Древняя русская письменность // Сочиненія. СПб. Т. 4. / А.А. Котляревській. – 1895.– 392 с.
10. Максимович М. Собрание сочиненій. Т. 3. / М. Максимович. – Киев, 1880. – 468 с.
11. Огієнко І. Костянтин і Мефодій. їх життя та діяльність. Ч. 1. / І. Огієнко – Варшава, 1927. – 114 с.
12. «О письменах» черноризца Храбра (перевод Б. Флори) // Чудинов В.А. Загадки славянской письменности / Чудинов В.А.– М. : Вече, 2002. – С. 50-51
13. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца XVII в. [Э.Д. Днепров, О.Е. Кошелева, Г.Б. Корнетов и др.] / Отв. ред. Э.Д. Днепров. – М., 1989. – 270 с.
14. Пархоменко В.Н. Начало христианства Руси. Очерк по истории Руси IX – X вв. / В.Н. Пархоменко – Полтава, 1913. – с. 52-53.
15. Сірополок Степан. Історія освіти в Україні / Степан Сірополок. – Київ: Наук. думка, 2001. – 912 с.
16. Соболевский А.И. Славяно-русская палеография. 2-е изд. / А.И. Соболевский – СПб., 1908. – 120 с.
17. Срезневский И.И. Древняя письмена славян / И.И. Срезневский // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1848. – № 7. – С. 134–165.
18. Штец А. А. Обучение грамоте в Древней Руси (X – XV в.в.) / А.А. Штец // Начальная школа: до и после. – 2008. – № 3. – С. 42 – 48.
19. Шафарик П.І. О древнеславянских, именно Кириловских типографиях в южнославянских землях и прилежащих им краях // Чтенія въ Обществѣ Истории «Древностей Россійскихъ» Кн. 3. / П.І. Шафарикъ. – М., 1846..
20. А.А. Шахматов. Древнейшие судьбы русского племени / Шахматов А.А. – Петроград : издание Русского исторического журнала, 1919. – 64 с.
21. Vajs J. Rukovmt hlalohskú paleografie. Praha, 1932. VIII + 178с. + IV табл., с. 15 – 21 <http://www.historicus.ru> Культура и искусство Древней Руси.

В статтє идѣт речь о лінгвістическом образованнї в Українє в дохристїанскїй перїод, єго становленнї, главнїх особенностях генезиса. Вьявлєны и схарактеризированы общєственнє-политичєскє, социальнє-єкономичєскє, историкє-пєдагогичєскє предпосылкї становленнї систємы лінгвєобразованнї, определєны сущность и динамикє єго реформированнї в определєннїй перїод.

Ключєвыє словє: дохристїанскїй перїод, сущность лінгвєобразованнї, динамикє развитнїя речєвого образованнї, письменность Древней Руси.

The article dwells on the language education in Ukraine during the pre-Christian period, its establishment and main causes for its genesis. Sociopolitical, socioeconomic, historical and pedagogic preconditions of the development of the system of linguistic education have been detected and characterized. The essence and dynamics of its reformation during this period have been determined.

Key words: pre-Christian period, essence of linguistic education, development dynamics of language education, written language of ancient Rus'.

УДК 378. 147. 796

СТВОРЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ МЕТОДАМИ І ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ

Одінцов Микола Валентинович
м.Херсон

Проблема формування здорового способу життя студентської молоді завжди була і залишається в центрі уваги науковців, педагогів, наставників. У статті розглядається модель створення навчального середовища щодо формування здорового способу життя студентів вищих технічних закладів методами і засобами фізичного виховання і спорту.

Ключові слова: навчальне середовище, формування, здоровий спосіб життя, методи та засоби фізичної культури і спорту.

Національною доктриною освіти проголошується, що "...

метою сучасного розвитку освіти є створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу" [1].

Сучасна освіта орієнтується на реалізацію принципу єдності навчання, виховання і розвитку молоді та студентів. Формування освітнього середовища з різних аспектів, в тому числі і здорового способу життя в процесі навчання – це одне з най-